

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК (UDC) 631.11«1865/1914»(477.53)

ЛИСЕНКО М. С.

**ПОЛТАВСЬКЕ ТОВАРИСТВО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА:
ІСТОРІЯ І ДОСВІД (ДО 150 РІЧНИЦІ)**

У статті досліджується роль Полтавського товариства сільського господарства у модернізації аграрної сфери губернії. Дане громадське об'єднання було першим на теренах Наддніпрянщини у післяреформений період. Полтавське аграрне товариство сприяло піднесенню сільського господарства краю. Члени сільськогосподарського товариства втілювали в життя прогресивні зміни, пов'язані із соціально-економічними перетвореннями у регіоні. Досвід полтавських господарників був розповсюджений на інші українські губернії Російської імперії.

Ключові слова: Полтавська губернія, Полтавське товариство сільського господарства, модернізація, сільське господарство.

Після реформ 1860-х рр. у Російській імперії розпочався період перетворень. Суспільна ситуація, що змінилася, сприяла появі громадських організацій, зокрема, аграрних. На Лівобережній Україні у післяреформений період першим було відкрито Полтавське сільськогосподарське товариство. Його роль у модернізаційних процесах, що відбувалися у регіоні, є незаперечною.

Метою дослідження є вивчення діяльності Полтавського сільськогосподарського товариства, його впливу на соціально-економічний розвиток губернії. Хронологічні рамки статті охоплюють період з 1865 р. по 1914 р.: з року заснування Полтавського товариства сільського господарства до початку I Світової війни, коли діяльність організації значно уповільнилася.

Досліджувана проблема отримала певний розвиток в історичній науці. Літературу із суспільно-політичної тематики умовно можна поділити на такі періоди: 1) до 1917 р.; 2) радянський етап; 3) сучасний. Протягом усіх етапів публікації були присвячені: а) розвитку Російської імперії в цілому; б) історії громадських організацій, у тому числі аграрних; в) персоналіям.

У др. пол. XIX - на поч. XX ст. провідні кола громадськості намагалися осмислити значення результатів проведених у 1860-х рр. реформ. Саме тому в цей час виходять друком праці історичної спрямованості [1, 2]. Автори узагальнюючих праць надали оцінку змінам, що відбулися у державі. Суттєве місце у дореволюційній історіографії займають праці, присвячені перебудові аграрного сектору економіки. Певне місце у структурі аграрного виробництва і запровадженні інновацій займали сільськогосподарські товариства. Вони засновувались як громадські організації, але уряд покладав на них великі сподівання, особливо у період після 1880-х рр. Їх учасниками стали землевласники, підприємці, земці, науковці. Члени даних товариств замислювались над сучасними їм проблемами, а також шляхами суспільно-

Лисенко Майя Станіславівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і культурології Харківського національного університету міського господарства ім.О.М. Бекетова.

політичного та економічного розвитку держави [3-6]. Полтавське товариство сільського господарства проводило описи та дослідження зразкових економій, пропагувало їх передовий досвід у техніці та методах господарювання тощо. Коло авторів було надзвичайно широким: землевласники-практики, агрономи, земці, підприємці, науковці. Привертає увагу розмаїття жанрів літератури: описи маєтків, журнали, звіти виставок, мемуари та ін. [7-9]. Видаються ювілейні історичні нариси [10, 11]. Виходять друком довідкові та енциклопедичні видання [12-15]. З'являються роботи аграрної тематики українською мовою [16].

У радянській історіографії Полтавське сільськогосподарське товариство спеціально не досліджувалось. Деякі автори побіжно згадували роботу сільськогосподарських товариств, але оцінювали їх негативно [17, 18].

З 1990-х рр. розпочався новітній етап дослідження суспільства Російської імперії в його загальнодержавних і регіональних вимірах. Став поширеним підхід до вивчення історії країни через призму модернізації. З'являються нові теми дослідження (меценатство, земство, наукові установи). Науковці звертають увагу на регіональні аспекти проблеми. У низці дисертацій вивчаються проблеми, що стосуються різних сфер суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку держави [19-22]. Таким чином, у сучасній українській історичній науці громадські організації отримали певне висвітлення. Більшість праць мають регіональний аспект і вивчають питання під кутом зору історії науки і техніки.

Серед вчених близького зарубіжжя історією Російської імперії періоду модернізації суспільства плідно займається Б.Н. Миронов [23]. На сторінках своїх праць він подає оригінальні судження про ментальні, соціально-психологічні типи окремих груп населення. Започаткована російськими істориками дискусія не стосується українських губерній Російської імперії.

Отже, історіографічний аналіз літератури за темою дослідження показав, що опубліковані праці фрагментарно і недостатньо комплексно розкривають основні аспекти діяльності сільськогосподарських товариств. Поза увагою дослідників залишилася низка питань. Зокрема, вплив громадських об'єднань на модернізацію суспільства, еволюція діяльності Полтавського сільськогосподарського товариства та ін.

Друковані джерела, що використовував автор статті, можуть бути класифіковані по декількох групах. Серед них звіти та журнали зборів Полтавського сільськогосподарського товариства (далі ПСГТ), статистичні збірники, довідники, аграрна періодика (журнал «Хуторянин», «Труды» Полтавського общества сельского хозяйства тощо). Дослідником введені у науковий обіг неопубліковані документи Харківського обласного державного архіву (у фонді Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості та фонді Харківського губернського земства зберігаються справи про роботу Полтавського аграрного об'єднання), Центрального державного історичного архіву України м. Київ, інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

ПТСТ було засновано у 1865 р. з ініціативи землевласників Полтавської губернії, передусім князя С.В. Кочубея. Вони усвідомлювали всю важливість подій і бажали йти по новому шляху. З цього приводу Б.Н. Миронов зазначав,

що «процвітавшіе в пореформенное время помещики представляли собой наиболее активные в социальном, психологическом и экономическом отношениях слои» [23, с. 410]. Передбачалося, що товариство сприятиме покращенню стану сільського господарства і сільськогосподарської промисловості, зробить їх більш раціональним. Мова йшла передусім про поміщицькі господарства. Прогресивні перетворення торкнулись селянських господарств значно пізніше.

У 1863 р. під керівництвом князя С.В. Кочубея був складений проект статуту ПТСТГ. Цей статут через полтавського губернатора був переданий у 1864 р. на затвердження у Міністерство Державних маєтностей. 21 травня 1865 р. статут був затверджений. 29 вересня 1865 р. у будинку Полтавського дворянського зібрання відбулися перші збори товариства при значній кількості присутніх. На зборах із вітальною промовою виступив голова Полтавського дворянства С.Н. Кованько. На перших зборах опікуном товариства була обрана Велика княгиня Олена Павлівна (ця традиція зберігалася у подальшому, таким чином товариство намагалося набути підтримки у впливових осіб). Вузьке коло ентузіастів вкладало у товариство не тільки час і свої зусилля, але й кошти. Тоді ж пройшли вибори керівного складу організації. Президентом обрано Л.В. Кочубея, а віце-президентом С.В. Кочубея. До правління ввійшли: А.І. Заборинський, М.А. Білуха-Кохановський, Л.Г. Милорадович, О.М. Абаза, Є.І. Пашенко, М.П. Мазаракій, П.М. Ганько. Обов'язки першого секретаря виконував В.М. Остроградський [24, с. 4].

Перші секретарі (В.М. Остроградський, В.В. Петраш, князь Н.А. Долгоруков) платню за свою роботу не отримували. З 1866 р. секретарем був призначений Ф.І. Гейдук, який одержував винагороду за рахунок коштів президента Л.В. Кочубея [25, с. 6]. Секретар займався діловодством, складав протоколи засідань, річні звіти (як фінансові, так і про діяльність товариства), в перші роки редагував збірник.

У 1868 р. талановитий секретар Ф.І. Гейдук пішов зі своєї посади, а Л.В. Кочубей поїхав за кордон у тривалу подорож. Це привело до призупинення діяльності ПТСТГ, хоча формально воно продовжувало існувати.

З іншого боку, товариство не мало досвіду, не могло повною мірою принести землевласникам користь. Для того, щоб чітко розбиратися у ситуації, потрібно було мати знання і талант широко глянути на свій та загальний стан справ. Товариство мало пройти складний і довгий шлях вивчення умов господарювання. Тимчасове підвищення хлібних цін та проведення Харківсько-Миколаївської залізниці остаточно відволікло увагу діячів ПТСТГ.

Дуже швидко в обігу аграріїв з'явився термін «криза». «Несомненно, что словом «кризис» многие обозначали прежде всего свое личное отношение к совершавшимся событиям, свое недоумение, неспособность применить и ориентироваться в новых условиях деятельности... Стихийный, уравновешенный ход дореформенной жизни, требовавший от личности хозяина весьма мало, сменился новыми условиями, заставившими хозяев врасплох, неподготовленными и не вполне понимающими даже новую обстановку своей деятельности, для которой прежде всего требовались знания, сознательность и энергия» [25, с.2-3]. У своїх спогадах діячі ПТСТГ згадували як по-іншому велося господарювання у дореформені

часи: «Старые хозяева после скромной службы возвращались с небольшим чином на землю. Получение чина считалось совершенно достаточным для того, чтобы успешно вести свое хозяйство. Такой владделец вел имение по указаним старых своих приказчиков, управителей тем порядком, какой рутина установила давно и на много лет. Владделец крупных имений редко жил в своих поместьях: ими управляли обыкновенно те же «свои» управляющие, в очень редких случаях действительно знакомые с делом. И это было исключением» [26, с. 24]. Хоча варто відмітити, що нові явища торували собі шлях ще з 1840-х рр. Землевласники намагалися збільшити прибутковість своїх маєтків (у зв'язку із зростанням потреб на новий більш європейський спосіб життя, надання кращої освіти своїм дітям тощо). «Денежные средства уходили на поддержание прежнего образа жизни или на неумелые нововведения, разорявшие хозяев приобретением непригодных к местным условиям машин; ценного, но неподходящего и гибнущего при дурном корме и уходе иностранного скота» [5, с. 8].

Важке становище землевласників торкнулось і ПТСГ. Спочатку товариство набуло популярності у губернії. З часом воно не могло задовольнити інтереси своїх членів, які повністю не усвідомлювали його цілей і засобів. Поміщики сподівалися, що громадське об'єднання одразу допоможе їм стати гарними господарями і навчить отримувати великі прибутки. Розчарування і байдужість відчували деякі учасники організації. Вони побачили, що товариство працює над питаннями, складність яких їм не дуже зрозуміла. Шлях, що рекомендували - важка та наполеглива праця над своєю освітою, копітка праця на землі - здавався непотрібним педантизмом. Розчарування викликало спочатку погіршення стосунків, апатію і навіть ворожість та сарказм. Так, наприклад, у липні 1867 р. були призначені троє загальних зборів, але вони не відбулися через недостатню кількість присутніх. І це при тому, що на той час серед 179 членів товариства 60 постійно жили у Полтаві [27, с. 12]. З 179 осіб тільки 48 підписалися на видання збірника ПТСГ [28, с. 44]. У останньому збірнику ПТСГ за 1869 р. було всього три статті за рік, всі вони були написані С.В. Кочубеєм. Це приклад загальної невідповідності землевласників до систематичної роботи у своїй галузі, відсутність розуміння сили і результатів колективної праці. Серед діячів товариства були і земці.

Таким чином, тимчасовий занепад діяльності організації мав як зовнішні, так і внутрішні причини: «Подъем духа, сопровождавший великие реформы 1860-х гг. и послуживший животворным началом для общества в его стремлении пересоздать свою жизнь и внести в нее идеалы, выработанные на Западе и усвоенные в тиши предыдущего периода. К концу 1860-х гг. он сменяется все более звучащими нотами скептицизма, недоверия к обществу и себе, неверия в готовые формулы Запада, бессилие в борьбе со сложностью задач, выпавших на долю передовой части общества. Поместное сословие России (помимо небольшого круга литераторов и образованной бюрократии), представлявшие собою единственно культурную массу общества, живо чувствовало и переживало все трудности своего времени. Подорвано было не только творчество, но даже и хозяйственная деятельность. Несомненно, что помимо внешних условий,

апатия и чувство безнадежности зависели от неподготовленности самого общества к новому строю жизни, от скудости специальных знаний, оказавшихся необходимыми для успешной деятельности в изменившихся условиях. Пришлось употребить несколько лет, чтобы приспособиться и стать в равновесие со средой. Помимо высоты настроений оказалось необходимой высота образования; помимо готовности перейти к новым формам жизни, нужны были умения и средства» [29, арк. 86]. Подібні приклади ми зустрічаємо і пізніше. Так у 1880 р. Гінкен на загальних зборах товариства так охарактеризував методи господарювання деяких землевласників: «... служба только источником для удовлетворения всяких иных стремлений, кроме земледельческих, наши хозяйства почти все ведутся на авось, представляя ту же азартную игру, в которой бывают иногда выигрыши, всегда почти расходуемые легкомысленно, но несравненно чаще бывают проигрыши» [30, с. 31].

Лише влітку 1878 р. з ініціативи А.П. Величковського була поновлена діяльність товариства. С.В. Кочубей був знову призначений президентом. Однак через його хворобу наступного року президентом товариства обрали А.І. Заборинського. Він виконував обов'язки президента до серпня 1879 р., тобто вісім років. У 1887 р. новим президентом був призначений Д.К. Квітка (1887-1895 рр.). Попереднього керівника А.І. Заборинського залишили почесним членом ПТСТГ, за заслуги йому подарували медаль, а його портрет повісили у залі правління організації [31, с. 174]. З 1896 до 1914 р. посаду президента товариства займали інші особи.

Після відновлення діяльності ПТСТГ ним була проведена низка заходів. Так, у 1879 р. у Полтаві влаштували сільськогосподарську виставку. Її мета полягала у тому, щоб привернути увагу суспільства до сільського господарства губернії, з'ясувати, які потреби у аграрній галузі краю є найбільш актуальними. Губернське земство асигнувало 2000 руб. на цю виставку, було прийнято рішення проводити подібні заходи і у подальшому (на кожну виставку, що проводилася ПТСТГ земство надавало 500 руб.) [32, с. 6].

З 1883 р. діяльність ПТСТГ розширюється. Товариство приймало участь у з'їздах сільських господарів, засновувало бібліотеки, музеї, дослідне поле. Виходять друком «Труды» організації. Товариство стало посередником у забезпеченні сільськогосподарською технікою, насінням населення Полтавської губернії. З 1898 р. громадське об'єднання поступово відкрило свої філії у Зінькові, Золотоноші і Кременчузі [33, арк. 5].

Зміни, що відбувалися у діяльності ПТСТГ, були зафіксовані у статуті. До початку I Світової війни їх коло дуже розширилося. На запит товариства у 1891 р. Департаментом Землеробства був відряджений вчений-садівничий Д.П. Шалабанов у Полтавську губернію. Він зумів привернути увагу до цієї галузі, а наступного 1892 р. відкрили відділ садівництва у ПТСТГ [8, с. 44].

Що стосується видавничої діяльності, то спочатку видавали протоколи засідань та «Труды». Однак всі розуміли, що потрібно випускати науково-популярний збірник або фаховий журнал. З 1867 р. громадськістю видавався «Журнал Полтавского общества сельского хозяйства», а пізніше назва була змінена на «Хугорянин» (з 1896 р.). Крім того товариство обмінювалось друкованими виданнями з іншими організаціями (наприклад, Харківським товариством

сільського господарства і сільськогосподарської промисловості) [34, арк. 69].

Для більш ефективного обміну думками між членами товариства і місцевими господарями загалом була намічена програма, що включала у себе низку питань. Серед них: 1) шкідливі комахи; 2) залізниця у межах Полтавської губернії; 3) сільськогосподарська криза; 4) озима пшениця; 5) кредитний банк для землевласників; 6) запровадження посівів кукурудзи; 7) наукове вивчення Полтавської губернії у сільськогосподарському відношенні; 8) заснування дослідної станції при товаристві; 9) гуральництво; 10) вівчарство; 11) тютюнництво та інші [35, с. 30]. Всі ці проблеми з часом у міру можливості товариство реалізовувало. Деякі задачі не могли бути правильно вирішені, бо гальмувалися або не розвивалися у межах країни (наприклад, розвиток вівчарства та тютюнництва).

Діячі ПТСТГ приймали участь у всеукраїнських та всеросійських заходах по сільському господарству. Так у 1879 р. А.П. Величковський був відряджений на всеросійський з'їзд сільських господарів в Одесі. Спільна праця підтримувала співробітництво і сприяла прийняттю вірних рішень не тільки у межах Полтавської губернії. У 1895 р. був проведений з'їзд коноводів Полтавської губернії. У 1896 р. при ПТСТГ було засновано бюро з конярства. На початку 90-х рр. XIX ст. Міністерством Державних маєтностей обговорювалось питання про агрономічний персонал. Полтавці охоче підтримали цю ідею і навіть запропонували свою кандидатуру агронома у Полтавській губернії (П.М. Дубровського), що і було зроблено [36, с. 83].

У 1889 р. на запит громадської організації Міністерство надіслало пересувну олійницю, переважно для виготовлення масла та сиру. Кваліфікований маслороб В.С. Рибаків прибув до Полтави й у стислі терміни налагодив зразкове виробництво. Це сприяло покращенню техніки виробництва молочних продуктів у регіоні. Пересувна олійниця працювала в кількох економіях, що викликало не тільки зацікавленість, але й широкий попит. Вищезгаданий спеціаліст Д.П. Шалабанов приймав участь від ПТСТГ у всеросійській виставці у Петербурзі і за свої вироби отримав найвищу нагороду [37, с. 4].

З 1894 р. Міністерство Землеробства проводило серію заходів з метою створення місцевих сільськогосподарських органів, впорядкування сільськогосподарської справи, надання простору місцевій ініціативі. Планувалося посилити контроль за державними коштами, що асигнувалися сільськогосподарським товариствам. Представники Полтавської організації пішли на співпрацю із центральним керівництвом. Вони наголошували, що у першу чергу обов'язково потрібно враховувати місцеві потреби. Місцеві фахівці краще підготовлені до роботи у краї, тому що добре знають проблеми і можливості регіону. Цю роботу варто надавати сільськогосподарським товариствам і земствам, щоб розширити місцеву ініціативу та покращити результати. Аграрні товариства довели працівникам Міністерства Землеробства, що результати їх роботи та реалізація планів у майбутньому принесе бажаний ефект. Багато уже було зроблено. Товариства допомагали спілкам, вели підготовку фахівців з певних галузей господарства, займалися сільськогосподарською освітою, у найближчій період сподівалися зайнятися проблемами підйому селянського господарства. Отже, дійшли висновку, що варто підтримувати вже існуючі органи (сільськогосподарські товариства,

земства), а не дублювати їх роботу.

З іншого боку, у 1890-ті рр. ПТСГ виробило нову «програму дій», яка стосувалась перспектив діяльності організації і розвитку аграрної сфери Полтавщини в цілому [38, с. 57]. Ця програма відповідала і загальнодержавним інтересам. При створенні програми в її обговоренні активно приймали участь більшість членів ПТСГ. Нова програма розвитку включала в себе такі положення: 1) співпраця із земством; 2) збут сільськогосподарської продукції; роль у цьому ПТСГ, земства, держави і приватної ініціативи; 3) організація кредиту, що відповідала сучасним потребам сільського господарства як великого землевласницького так і дрібного селянського; різні види і форми кредиту; довготерміновий та короткотерміновий кредит, різні способи його забезпечення; 4) проведення серії заходів по меліорації в губернії; 5) розвиток промислів і ремесел, що в ситуації малоземелля могло б покращити економічне становище селян; 6) здешевлення собівартості виробництва хлібів; 7) покращення культури землеробства; 8) заходи щодо підвищення якості скотарства. Програма таких заходів була затверджена у 1893 р.

Під час голоду 1892-1893 рр. ПТСГ збирало гроші, харчі, одяг і відправляло їх у Нижегородську та Пензенську губернії. Разом із земством товариство провело закупку до одного млн. пудів хліба для людей, що голодували [39, с. 89]. З середини 1890-х рр. ПТСГ займалося заготівлею зерна та інших продуктів для інтендантства. Цією справою товариство опікувалося до початку I Світової війни включно. У 1895 р. з ініціативи С.В. Кочубея та М.А. Білухи-Кохановського було створено довідкове бюро. В нього могли звертатися як великі землевласники, так і селяни. У 1897 р. при товаристві була відкрита бібліотека, яка у довоєнний період нараховувала 3700 томів [40, арк. 49]. Її колекція постійно збільшувалась за рахунок видання власної періодики, обміну журналами з іншими громадськими організаціями, подарунків приватних осіб, купівлі потрібних книг. Крім того з 1891 р. ПТСГ співпрацювало з Петербурзьким книговидавцем Деврієном. Воно розповсюджувало книги його друкарні (переважно по сільському господарству) у Полтавській губернії. Допомогали створенню музею губерньського полтавського земства (колекції хлібів, трав, насіння, комах тощо). До речі, всі роки існування ПТСГ його організаційний комітет розташовувався у будинку полтавського земства.

Сільське господарство Полтавської губернії залежало і від загальних факторів економічного життя Російської імперії. Місцева ініціатива могла мати успіх тільки за умов вирішення стратегічних задач на державному рівні (діячі ПТСГ це усвідомлювали). Вони узгоджували питання виробництва, збуту сільськогосподарської продукції і усунення посередників, щоб селяни отримували більший прибуток.

Ще одним прикладом складності умов діяльності сільськогосподарського товариства може слугувати «митна війна». Цей період знесилив українські господарства і на декілька років підірвав можливості збуту. Дискусії у товаристві дійшли висновку, що як і в 1870-ті рр., на рубежі XIX-XX ст. рівень знань і підготовки сільських господарів був невисоким: «... нет сознания истинных нужд нашего хозяйства, без которого

рассчитывать на общий подъем невозможно» [10, с. 51]. Хоча програма ПТСГ 1893 р. засвідчує вже великий досвід, набутий за попередні роки у поміщицьких маєтках. Ідея членів організації про тісний взаємозв'язок між розвитком суспільства і успішністю приватного господарства певною мірою була втілена у життя. На думку членів ПТСГ низька прибутковість, заборгованість і відсутність доступного кредиту представляла собою загальний фон сільського господарства на початку ХХ ст. Однак автор статті вважає, що характеристика аграрної галузі сучасниками була занадто критичною. У межах не тільки українських губерній, але й всієї Російської імперії, напередодні I Світової війни досягнення були вагомими.

Цікавими були дискусії із загальнодержавних питань, полтавці довели, що мають у них рацію. Так під час обговорення пільгового мита в українських губерніях Н.В. Шульц (власник заводу сільськогосподарського машинобудування у Полтаві) виступив проти підвищення мита: «Нужны только энергия и умение поставитъ дело так, как оно поставлено за границей..., а высокие пошлины, устранивши сильных и искусных конкурентов, лишь позволят нашим заводчикам халатно относиться к делу и не улучшать производства» [41, с. 29]. Товариство займалося поточними справами зниження залізничного тарифу, створення елеваторної системи, нарешті, розвитку внутрішнього ринку. Успіхи ПТСГ на рубежі ХІХ-ХХ ст. стали незаперечними. Важливо було ще співставити приватні інтереси із економічним життям країни. Товариство поклало надії на те, що загальне підвищення культури створить більш сприятливі умови для діяльності сільськогосподарських товариств.

Значні зрушення у суспільно-політичну атмосферу внесли столипінська аграрна реформа та події 1905-1907 рр. в Україні. За цей період кількість сільськогосподарських товариств збільшилася, передусім місцевих (або селянських). У цьому є велика заслуга ПТСГ. У 1911 р. воно вже мало 21 філію [42, с. 105]. Чисельність аграрних організацій Полтавської губернії збільшувалась до 1914 р.

Таким чином, створене 1865 р. землевласниками-ентузіастами ПТСГ пройшло складний і суперечливий шлях. Піднесення і захоплення досвідом Заходу дуже скоро змінилось розчаруванням у своїх силах. Наприкінці 1870-х рр. діячі товариства усвідомлювали дві головні причини важкого стану сільського господарства Полтавської губернії. По-перше, це відсутність знань і досвіду, по-друге, дефіцит коштів. Копітка послідовна робота громадської організації зробила свою позитивну справу. Напередодні 1914 р. стан аграрного сектору краю, а також суспільної свідомості змінилися.

1. Великая реформа. Русское общество и крестьянский вопрос в прошлом и настоящем. В 6 т. - М.: Тип. И.Д.Сытина, 1911.

2. Веселовский Б. История земства за 40 лет. - В 2 т. - Т. 1. / Б. Веселовский. - СПб.: Изд-во О.Н.Поповой, 1909. - 724 с.

3. Челинцев А.Н. Сельскохозяйственные районы как стадии сельскохозяйственной эволюции и культурный уровень сельского хозяйства в них / А.Н. Челинцев. - СПб.: Изд-во Мин. Земледелия, 1910. - 242 с.

4. *Гейдук Ф.* Взгляд иностранца на нынешнее положение сельского хозяйства в России. / Ф. Гейдук. - Харьков: б.и., 1866. - 124 с.
5. *Пихно В.И.* Беседы сельского хозяина / В.И. Пихно. - К.: Изд-во КОСХ, 1899. - 148 с.
6. *Пулята А.* Опытный помещик. / А. Пулята. - СПб.: Изд-во О.Н. Поповой, 1886. - 58 с.
7. *Заборинский А.И.* Описание имения А.И. Заборинского. / А.И. Заборинский. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1882. - 208 с.
8. Труды II Агрономического совещания (28 февраля-3 марта 1902 г.). - Полтава: Тип. Н. Пигуренко, 1903. - 148 с.
9. *Фурдуев В.П.* Полтавская сельскохозяйственная выставка 1883 г. Отчет. / В.П. Фурдуев. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1883. - 96 с.
10. *Сосницкий М., Велецкий С.* Полтавское общество сельского хозяйства (1865-1895 гг.) / М. Сосницкий, С. Велецкий. - Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1897. - 308 с.
11. *Тихомиров В.А.* Историческая записка о деятельности Полтавского общества сельского хозяйства (1865-1887 гг.) / В.А. Тихомиров. - Полтава: Тип. Н. Пигуренко, 1887. - 183 с.
12. *Павловский И.Ф.* К истории полтавского дворянства (1802-1902 гг.) В 2. т. - / И.Ф. Павловский. - Харьков: Репринтное издание «Сага», 2012.
13. *Павловский И.Ф.* Биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии / И.Ф. Павловский. - Полтава: Тип. Дохмана, 1912. - 238 с.
14. Полная энциклопедия русского сельского хозяйства и соприкасающихся с ним наук. - В 10 т. - СПб., 1896-1907.
15. *Богданов С.М.* Иллюстрированный сельскохозяйственный словарь / С.М. Богданов. - К., 1891-1895.
16. *Чикаленко С.* Розмова про сільське господарство / С. Чикаленко. - К.: Изд-во КОСХ, 1904. - 86 с.
17. *Грищенко Н.Ф.* Вольное экономическое общество и общественная жизнь России конца XIX в.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Грищенко Наталья Федоровна; Институт истории СССР АН СССР. - М., 1987. - 24 с.
18. *Степанский А.Д.* Самодержавие и общественные организации на рубеже XIX-XX ст.: Учебное пособие. / А.Д. Степанский. - М.: Наука, 1980. - 92 с.
19. *Сайко О.В.* Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині кін. XIX - поч. XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / Сайко Олег Вікторович; НАН України, центр досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки. - К., 2000. - 20 с.
20. *Михайлюк О.І.* Формування мережі і розвитку сільськогосподарських освітніх закладів Полтавщини в XIX - на поч. XX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07 / Михайлюк Олена Ігорівна, Київський нац. ун-т ім. Т.Шевченка. - К., 2001. - 21 с.
21. *Крот Л.М.* Роль земств Лівобережної України в модернізації сільського господарства (1864-1914 рр.): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Крот Людмила Миколаївна, Київ. нац. економ. ун-т ім. В.Гетьмана. - К., 2009. - 22 с.
22. *Вергунов В.А., Коваленко Н.П.* Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпацтва: Навч. посібник. / В.А. Вергунов, Н.П. Коваленко. - К.: Нора-прінт, 1998. - 144 с.
23. *Миронов Б. Н.* Социальная история России периода империи. - В 2 т. / Б.Н. Миронов. - СПб.: Изд-во «Дмитрий Буланин», 1999. - Т. 1. - 760 с.
24. *Тихомиров В.А.* Историческая записка о деятельности Полтавского общества сельского хозяйства (1865-1887 гг.) / В.А. Тихомиров. - Полтава: Тип. Н. Пигуренко, 1887. - 183 с.
25. *Сосницкий М., Велецкий С.* Полтавское общество сельского хозяйства (1865-1895 гг.) / М. Сосницкий, С. Велецкий. - Полтава: Типо-литография Л. Фришберга, 1897. - 308 с.
26. *Заборинский А.И.* Описание имения А.И. Заборинского. / А.И. Заборинский. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1882. - 208 с.
27. Труды Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1869. - № 3. - 124 с.
28. Хуторянин. // Журнал Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1898. - № 1. - 208 с.
29. Державний архів Харківської області (далі ДАХО), ф. 237, оп. 1, спр. 23 : Обращения разных организаций к обществу за консультацией и поддержка их начинаний и отклики Совета общества. - 128 арк.
30. Журналы общих собраний Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1889. - № 4. - 56 с.

31. Адрес-календарь сельскохозяйственных обществ / Департамент Земледелия. - СПб.: Тип. И.Д.Сытина, 1911. - 406 с.
32. *Фурдуйев В.П.* Полтавская сельскохозяйственная выставка 1883г. Отчет. / В.П.Фурдуйев. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1883. - 96 с.
33. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 2496: Организационные документы подготавливаемого съезда в Полтаве и переписка об участии в нем харьковского земства. - 73 арк.
34. ДАХО, ф.237, оп.1, спр.7: Переписка о рассылке изданий общества и списки учреждений и лиц, получавших эти издания. - 127 арк.
35. Справочная книга для сельских товариществ / Под ред. К.А. Мацеевича. - Харьков: Печатное искусство, 1913. - 100 с.
36. Агрономическая помощь в России / Департамент Земледелия. - Пг.: Тип. Стат. комитета, 1914. - 607 с.
37. Хуторянин. // Журнал Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1896. - № 2. - 196 с.
38. Труды Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1894. - № 6. - 160 с.
39. Хуторянин. // Журнал Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1894. - № 7. - 171 с.
40. Центральний державний історичний архів України м. Київ (ЦДІАК України), ф. 442, оп. 704, спр. 47: Проекты землевладельцев и других лиц о мерах для улучшения ведения сельского хозяйства. - 367 арк.
41. Журналы общих собраний Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1889. - № 6. - 80 с.
42. Журналы общих собраний Полтавского общества сельского хозяйства. - Полтава: Изд-во ПОСХ, 1889. - № 4. - 56 с.

References

1. Velikaya reforma. Russkoe obshchestvo i krest'yanskiy vopros v proshlom i nastoyashchem. V 6 t. - M.: Tip. I.D.Sytina, 1911.
2. Veselovskiy B. Istoriya zemstva za 40 let. - V 2 t. - T. 1. / B. Veselovskiy. - SPb.: Izd-vo O.N.Popovoy, 1909. - 724 s.
3. Chelintsev A.N. Sel'skokhozyaystvennye rayony kak stadii sel'skokhozyaystvennoy evolyutsii i kul'turnyy uroven' sel'skogo khozyaystva v nikh / A.N. Chelintsev. - SPb.: Izd-vo Min. Zemledeliya, 1910. - 242 s.
4. Geyduk F. Vzgl'yad inostrantsa na nyneshnee polozhenie sel'skogo khozyaystva v Rossii. / F. Geyduk. - Khar'kov: b.i., 1866. - 124 s.
5. Pikhno V.I. Besedy sel'skogo khozyaina / V.I. Pikhno. - K.: Izd-vo KOSKh, 1899. - 148 s.
6. Putyata A. Opytnyy pomeshchik. / A. Putyata. - SPb.: Izd-vo O.N. Popovoy, 1886. - 58 s.
7. Zaborinskiy A.I. Opisanie imeniya A.I. Zaborinskogo. / A.I. Zaborinskiy. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1882. - 208 s.
8. Trudy II Agronomicheskogo soveshchaniya (28 fevralya-3 marta 1902 g.). - Poltava: Tip. N. Pigurenko, 1903. - 148 s.
9. Furduev V.P. Poltavskaya sel'skokhozyaystvennaya vystavka 1883 g. Otchet. / V.P. Furduev. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1883. - 96 s.
10. Sosnitskiy M., Veletskiy S. Poltavskoe obshchestvo sel'skogo khozyaystva (1865-1895 gg.). / M. Sosnitskiy, S. Veletskiy. - Poltava: Tipo-litografiya L. Frishberga, 1897. - 308 s.
11. Tikhomirov V.A. Istoricheskaya zapiska o deyatelnosti Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva (1865-1887 gg.). / V.A. Tikhomirov. - Poltava: Tip. N. Pigurenko, 1887. - 183 s.
12. Pavlovskiy I.F. K istorii poltavskogo dvoryanstva (1802-1902 gg.) V 2 t. - / I.F. Pavlovskiy. - Khar'kov: Reprintnoe izdanie «Saga», 2012.
13. Pavlovskiy I.F. Biograficheskiy slovar' uchenykh i pisateley Poltavskoy gubernii / I.F. Pavlovskiy. - Poltava: Tip. Dokhmana, 1912. - 238 s.
14. Polnaya entsiklopediya russkogo sel'skogo khozyaystva i soprikasayushchikhsya s nim nauk. - V 10 t. - SPb., 1896-1907.
15. Bogdanov S.M. Illyustrirovanny sel'skokhozyaystvennyy slovar' / S.M. Bogdanov. - K., 1891-1895.
16. Chykalenko Je. Rozmova pro sil's'ke gospodarstvo / Je. Chykalenko. - K.: Yzd-vo KOSH, 1904. - 86 s.

17. Grishchenko N.F. Vol'noe ekonomicheskoe obshchestvo i obshchestvennaya zhizn' Rossii kontsa KhKh v.: avtoref. dis. ... kand. ist. nauk: 07.00.02 / Grishchenko Natal'ya Fedorovna; Institut istorii SSSR AN SSSR. - M., 1987. - 24 s.
18. Stepanskiy A.D. Samoderzhavie i obshchestvennye organizatsii na rubezhe KhKhKhKh st.: Uchebnoe posobie. / A.D. Stepanskiy. - M.: Nauka, 1980. - 92 s.
19. Sajko O.V. Sil's'kogospodars'ka doslidna sprava na Poltavshhyni kin. HH - poch. HH st.: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07 / Sajko Oleg Viktorovich; NAN Ukrai'ny, centr doslidzhen' naukovo-tehnichnogo potencialu ta istorii' nauky. - K., 2000. - 20 s.
20. Myhajljuk O.I. Formuvannja merezhi i rozvytok sil's'kogospodars'kyh osvitnih zakladiv Poltavshhyny v HH - na poch. HH st.: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.07 / Myhajljuk Olena Igorivna, Kyi'vs'kyj nac. un-t im. T.Shevchenka. - K., 2001. - 21 s.
21. Krot L.M. Rol' zemstv Livoberezhnoi' Ukrai'ny v modernizacii' sil's'kogo gospodarstva (1864-1914 rr.): avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01 / Krot Ljudmyla Mykolai'vna, Kyi'v. nac. ekonom. un-t im. V.Get'mana. - K., 2009. - 22 s.
22. Vergunov V.A., Kovalenko N.P. Rozvytok sil's'kogo gospodarstva Poltavshhyny v period skasuvannja kripactva: Navch. posibnyk. / V.A. Vergunov, N.P. Kovalenko. - K.: Nora-print, 1998. - 144 s.
23. Mironov B. N. Sotsial'naya istoriya Rossii perioda imperii. - V 2 t. / B.N. Mironov. - SPb.: Izd-vo «Dmitriy Bulanin», 1999. - T. 1. - 760 s.
24. Tikhomirov V.A. Istoricheskaya zapiska o deyatel'nosti Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva (1865-1887 gg.). / V.A. Tikhomirov. - Poltava: Tip. N. Pigurenko, 1887. - 183 s.
25. Sosnitskiy M., Veletskiy S. Poltavskoe obshchestvo sel'skogo khozyaystva (1865-1895 gg.). / M. Sosnitskiy, S. Veletskiy. - Poltava: Tipolitografiya L.Frisha, 1897. - 308 s.
26. Zaborinskiy A.I. Opisanie imeniya A.I. Zaborinskogo. / A.I. Zaborinskiy. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1882. - 208 s.
27. Trudy Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1869. - № 3. - 124 s.
28. Khutoryanin. // Zhurnal Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1898. - № 1. - 208 s.
29. Derzhavniy arkhiv Kharkivs'koï oblasti (dali DAKhO), f. 237, op. 1, spr. 23 : Obrashcheniya raznykh organizatsiy k obshchestvu za konsul'tatsiy i podderzhka ikh nachinaniy i otkliki Soveta obshchestva. - 128 ark.
30. Zhurnaly obshchikh sobraniy Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1889. - № 4. - 56 s.
31. Adres-kalendar' sel'skokhozyaystvennykh obshchestv / Departament Zemledeliya. - SPb.: Tip. I.D.Sytina, 1911. - 406 s.
32. Furduiev V.P. Poltavskaya sel'skokhozyaystvennaya vystavka 1883g. Otchet. / V.P.Furduiev. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1883. - 96 s.
33. DAKhO, f. 304, op. 1, spr. 2496: Organizatsionnye dokumenty podgotavlivaemogo s'ezda v Poltave i perepiska ob uchastii v nem khar'kovskogo zemstva. - 73 ark.
34. DAKhO, f.237, op.1, spr.7: Perepiska o rassylke izdaniy obshchestva i spiski uchrezhdeniy i lits, poluchavshikh eti izdaniya. - 127 ark.
35. Spravochnaya kniga dlya sel'skikh tovarishchestv / Pod red. K.A. Matsievicha. - Khar'kov: Pechatnoe iskusstvo, 1913. - 100 s.
36. Agronomicheskaya pomoshch' v Rossii / Departament Zemledeliya. - Pg.: Tip. Stat. komiteta, 1914. - 607 s.
37. Khutoryanin. // Zhurnal Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1896. - № 2. - 196 s.
38. Trudy Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1894. - № 6. - 160 s.
39. Khutoryanin. // Zhurnal Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1894. - № 7. - 171 s.
40. Tsentral'niy derzhavniy istorichniy arkhiv Ukraïni m. Kiïv (TsDIAK Ukraïni), f. 442, op. 704, spr. 47: Proekty zemlevladel'tsev i drugikh lits o merakh dlya uluchsheniya vedeniya sel'skogo khozyaystva. - 367 ark.
41. Zhurnaly obshchikh sobraniy Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1889. - № 6. - 80 s.
42. Zhurnaly obshchikh sobraniy Poltavskogo obshchestva sel'skogo khozyaystva. - Poltava: Izd-vo POSKh, 1889. - № 4. - 56 s.

Лысенко М. С.

кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и культурологии Харьковского национального университета городского хозяйства им. А.М. Бекетова

ПОЛТАВСКОЕ ОБЩЕСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: ИСТОРИЯ И ОПЫТ (К 150 ГОДОВЩИНЕ)

В статье исследуется роль Полтавского общества сельского хозяйства в модернизации аграрной сферы губернии. Данное общественное объединение было первым на территории Надднепрянской Украины в послереформенный период. Полтавское аграрное общество содействовало улучшению сельского хозяйства края. Участники сельскохозяйственного товарищества реализовывали в жизнь прогрессивные изменения, связанные с социально-экономическими преобразованиями в регионе. Опыт полтавских хозяйственников был распространен на другие украинские губернии Российской империи.

Ключевые слова: Полтавская губерния, Полтавское общество сельского хозяйства, модернизация, сельское хозяйство.

Lysenko M. S.

PhD (History), Kharkiv National University of Urban Economy named after O.M. Beketov, PhD Professor at the department of History and Culturology Science

POLTAVA SOCIETY OF AGRICULTURE: HISTORY AND EXPERIENCE (150th ANNIVERSARY)

The article examines the role of Poltava society of agriculture in modernization of the agrarian sector of Poltava province. The initiator of its creation was Prince S.V.Kochubey. This was the first public association in the territory of Dnieper Ukraine in post-reform period. Poltava agrarian society contributed to the improvement of agriculture of the region. His areas of activity are diverse (exhibitions, introduction new farming methods, better animal husbandry and others) and had broad-scale implementation. Participants of agricultural society implemented in the life of progressive changes associated with socio-economic transformations in the region.

Representatives of Poltava Agricultural Organization cooperated with the leaders of the local landowners, entrepreneurs and scientists. They understood that the processes of modernization must affect not only agriculture and industry, but also social consciousness. Poltava society of agriculture received the support of the Zemstvos and the local gentry. Members of the public were divided into honorable, employees and journalists . Important role in the organization belonged to the Secretary. Society printed the publications, including the magazine "Khutoryanin".

The upgrade process captured the most active in the social, psychological and economic relations between the landlords. The old traditions had to change, to acquire new knowledge and improve farming practices. Company engaged in the purchase of grain and other products for the commissariat before I World War . Program that included the most important issues for the scientific study of agriculture has the edge. It allowed to solve problems more effectively and on schedule. Members of the society have been actively involved in all-Russian actions in agriculture: congresses, contests and meetings. The relations between the agricultural community and the Ministry of Agriculture were the initiative, accountability and cooperation. Society had a good library, collect livestock collection for the museum of the Poltava zemstvos.

Experience of Poltava landowners was extended to other Ukrainian province of the Russian Empire. Poltava society opened branches in his province, and also sought to cooperate with the central All-Russian Agricultural Organization. The effectiveness of this partnership has achieved high results on the eve of World War I.

Key words: Poltava province, Poltava society of agriculture, modernization, agriculture.

Отримано 16.12.2015